

Meer belangstelling voor

Neerland's water-folklore

Nu de olie- en benzine-schaarschte de motoren van onze plezierjachten heeft uitgeschakeld en we weer aangewezen zijn op zeilen en roeien als de oorspronkelijkste en mooiste denkbare watersport, nu recordsensaties in tempo-tempo jachten uitgesloten zijn, kunnen we als vacantiemensen eindelijk de werkelijke rust op het water zoeken. In die rust zullen we ons dan kunnen bezinnen op veel, dat aan onze aandacht ontging in het voortjakkeren over Holland's wateren met zoo en zooveel kilometer-vaart. Dan zal het menig vakantie-toerist, die zich openstelt voor het volksleven aan en op het water, verbazen, dat er in Nederland zoo weinig bekend is over onze water-folklore.

Zeker, we kennen langs onze kusten de legenden van het zeewijf en den meerman. We hebben onze komische histories over strandjutters en onze griezelige verhalen over zee-spoken. We weten, dat er in sommige zeemansuitdrukkingen een diepen zin verborgen ligt. Misschien ook constateeren we in sommige irrationeele handelingen van den visscherman of den schipper nog laatste herinneringen, resten van in bijgeloof verzonken vrees voor storm. Toch zal blij-

„Piet Hein“-kop met zeehonden- en drakenhelm.

ken, dat de kennis van de water-folklore zeer poovertjes is, in vergelijking met al, wat reeds verzameld en ten deele ook verklaard werd in onze landelijke folklore.

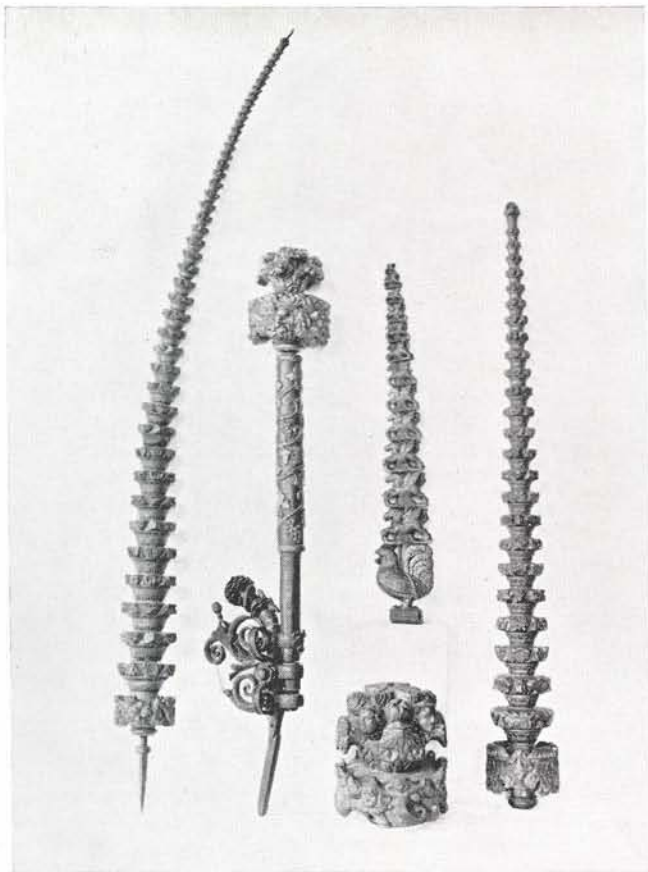
Een nieuwe taak voor den watertoerist.

Juist in dezen vakantie-tijd is er voor den Nederlandschen watertoerist een nieuwe taak te vervullen. Ge kunt in navolging van den landrot een onderzoek instellen naar het levend verleden. Er zijn mooie boeken verschenen over de merkwaardige symbolische teekens, die ijverige speurders hebben ontdekt op kerken en boerderijen, aan stallen en schuren, zelfs op boenhokken en spoelhuizen, tenslotte ook op wagenkratten, gereedschap en gebruiksvoorwerpen in het dagelijksch leven. Maar daarin wordt niets of zoo goed als niets vermeld over de teekens, die toch ongetwijfeld ook aanwezig moeten zijn op onze botters en tjalken, onze aken en turfschuiten, op scheepstimmerwerven en aan havengebouwtjes. Want aan de zee-kusten en langs den waterkant heeft door alle eeuwen heen het hart van Holland het sterkst geklopt en daar zal men dus ook den rijksten oogst mogen verwachten aan symbolen, die verband houden met de vreugde in het leven en de vrees voor den dood.

Maar op dit terrein moet nog vrijwel alle verzamelwerk plaats vinden. Toen ik eenige jaren geleden op een folklore-dag van het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie een rondvraag deed onder de deskundigen over de beteekenis van enkele merk-

Model in 't Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam, met versierden roervlaggenstok en gehelmden Piet Hein-kop.

Prachtig gesneden wimpelwortels van Zaansche plezier-tentjachten.

waardige scheepsversieringen moest zelfs de Directeur van het Nederlandsch Historisch Scheepvaart-museum, de heer W. Voorbeijtel Cannenburg, erkennen, dat in onze kennis op dit gebied nog groote lacunes zijn aan te wijzen. Conclusies zijn, bij gebrek aan het noodige feitenmateriaal, niet of slechts onder de grootste reserve te maken.

Aan u watertoeristen de opgave — en het is een aantrekkelijk vacantiwerk — zooveel mogelijk materiaal te verzamelen, betrekking hebbend op de levende folklore van onzen waterkant!

Piet Hein als afweerteken?

Daar zijn bijvoorbeeld de gouden roerleeuwjes, die zoo parmantig hun klauwtjes laten rusten op den helmstok en zelfs lakroode tongen dreigend uit wijdgeopende muilen steken. Daar zijn ook hier en daar en vooral in het Groninger land, op binnenvaartuigen van die wonderlijk-gesneden manskoppen, bedekt met vreemdsoortige helmbedekkingen als vogels, honden en draken. In de schipperstaal moeten zij „Piet Hein” worden genoemd. Over dien naam enz., over die koppen zou ik gaarne zooveel mogelijk inlichtingen willen ontvangen, want ik heb zoo'n stil

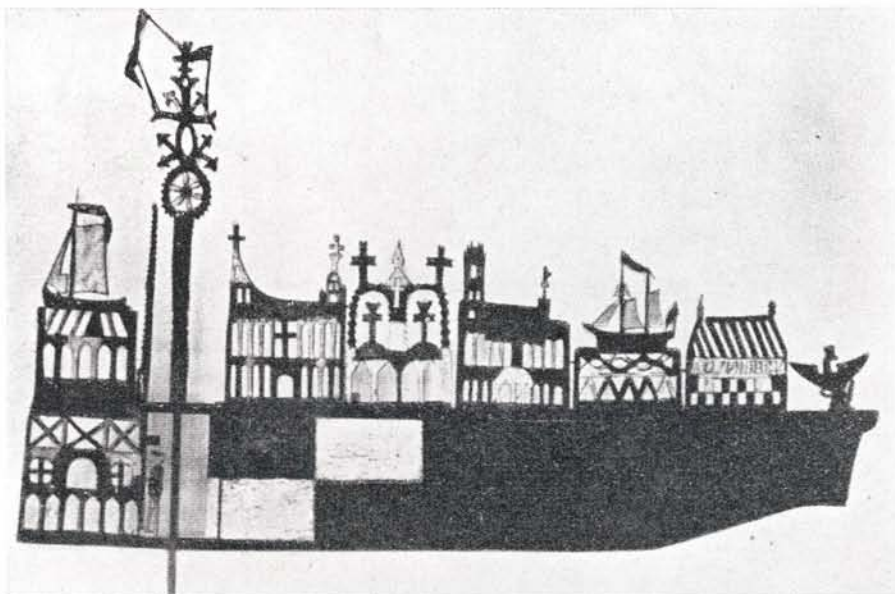
vermoeden, dat we hier te doen hebben met de laatste resten van oer-oude afweertekens.

Symbolische scheepsornamenten.

In de laatste jaren is er veel meer licht gebracht in den symbolischen zin van sommige versieringen, die een bijzonder accent geven aan onze boerenhuizen. Ik denk hier in de allereerste plaats aan de gekruiste paardekoppen op de Neder-Saksische hallehoeven en dan de uileborden der Friesche hofsteden. Het folkloristisch onderzoek heeft nu wel aan het licht gebracht, dat we hierin niet louter ornamentiek mogen zien, maar dat een diepe afweersymboliek verborgen ligt ten opzichte van booze invloeden en de vereering van idolen, die als stamteekens mogelijk te aanvaarden zijn.

Wat voor het land reeds lang vastgesteld is op grond van een overvloedig feitenmateriaal, dient voor het water nog te worden voorbereid. Hier zijn nog werkelijke ontdekkingstochten te maken. Let bijvoorbeeld eens op de helmtjalk met zoogenaamde hoorns van overvloed, waarin de folklorist Heimdal's hoorn herkent met den daaruit ontspruitenden tak van den levensboom. Zelfs de wimpelstok kan op sommige vaartuigen een voorwerp van volkskunst zijn, al zult ge de prachtig-gesneden zoogenaamde wortelwimpels alleen nog aantreffen in de verzamelingen van de maritieme musea en van het Nederlandsch Openluchtmuseum op den Waterberg te Arnhem.

Deze wonderrijk geornamenteerde wimpelstokken, die boven op den vlaggenmast als een gracieuze versiering van oud-Zaansche trekjachten werden gestoken, bieden in hun ornamentiek een materiaal, dat nog nimmer op zijn symbolische waarde werd geïnventariseerd of bestudeerd. Er komen allerlei teekens op voor en ook dierlijke en menschlijke figuren, o.a. de drie engelenkopjes, de haan en het gevleugelde paard, al motieven, die we ook in de primitieve versieringskunst aantreffen op onze Brabantsche en Drenthse brei-scheiën en op de mes-scheeden van het Zeeuwsche platteland.

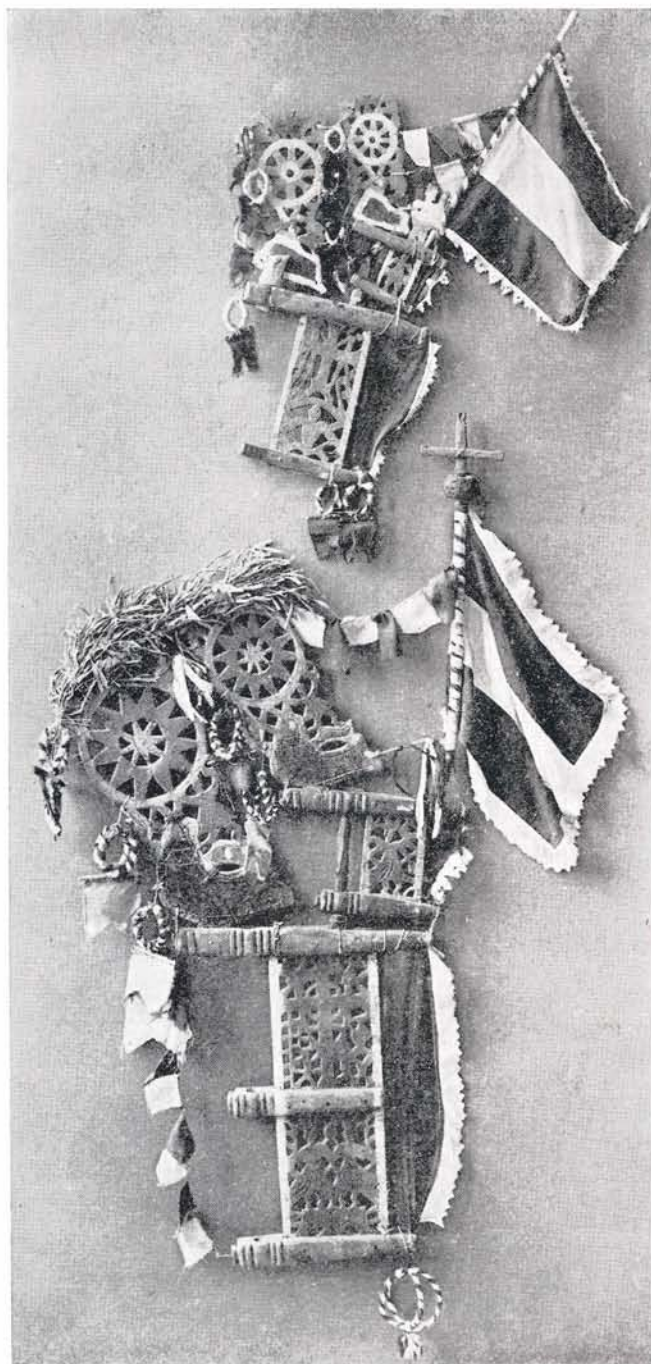

Scheepswimpel met houtsneewerk van het Kurische Haff, in het Prussia Museum te Königsbergen.

Ook in de buitenlandsche literatuur zijn de gegevens over de verschillende scheepsversieringen nog maar schaarsch. Tot op heden vond ik alleen ophelderende analogieën met onze oud-hollandsche wimpelstokken in de versieringen van Oostzee-scheepswimpels, afkomstig uit het Kurische Haff en bewaard in het Prussia-Museum te Königsbergen en van scheepswimpels, die nog te bewonderen zijn aan de kustvaartuigen van de Adriatische Zee.

De symboliek in Europeesche scheepswimpels.

Het is de verdienste geweest van G. L. Faber om in „The Fisheries of the Adriatic” reeds anno 1883 het eerst de aandacht te hebben gevestigd op deze uit hout gesneden scheepswimpels, de zogenaamde „cima-

Feestelijk versierde scheepswimpels uit Istrië.

rolé” van Scherzo en Sebenico in Istrië. In 1904 gaf Dr. Gustav Braun een meer uitvoerige beschouwing „Über Flaggen und Fischerbooten” en Prof. Dr. Michel Haberlandt vestigde in woord en beeld in zijn standaard-werk „Österreichische Volkskunst” (1911) eveneens de aandacht op de scheepswimpels, die door de visschers, volgens oude traditie zelf gesneden, werden vereerd als het scheepsheiligdom. Deze palladia vertoonen bijna altijd de figuur van de tweeling-heiligen Felix en Fortunatus, de beide beschermheiligen van Chioggia.

Deze beide heiligen zijn mogelijk een kerstening van de antieke Dioscuren. Ook Christelijke symbolen, als de gekruisigde Heiland met den Jacobs ladder en andere lijdensattributen zijn, naast antieke voorstellingen van draken, eveneens in het overdadig-rijke snijwerk opgenomen.

We hebben hier weer te doen met een vorm van synkretisme, het door elkaar verweven zijn, van heidensche en christelijke symbolen.

Bijzonder interessant zijn ook de topversieringen met de windroossterren, die mogelijk het kompas voorstellen, terwijl de menschelijke figuur met den grooten visch reminescenties oproept aan Jonas in den walvisch.

Ten slotte wordt alles bekroond met menschelijke figuren en bij feestelijke gelegenheden nog eens extra voorzien van een vlaggetje en een stroowisch. Evenals de wimpelwortels van onze 18de eeuwse plezierjachten zijn ook de scheepswimpels van de Adriatische en Oostzee-visschers meestal gepolychromeerd en we hebben ze te onderzoeken in verband met weer-en windwijzers. De ornamentiek, die we hier aantreffen op deze scheepswimpels, vertoont dezelfde motieven als op spinrokken, mangelplanken en ander houtsnijwerk. Het zijn ten slotte dezelfde sterren, cirkels, wolfsangels en symbolische runenteekens, die we ook aantreffen op zoo menig stuk scheepsraad en, als zoodanig analoog aan de huismerken, „visschersmerken” worden genoemd.

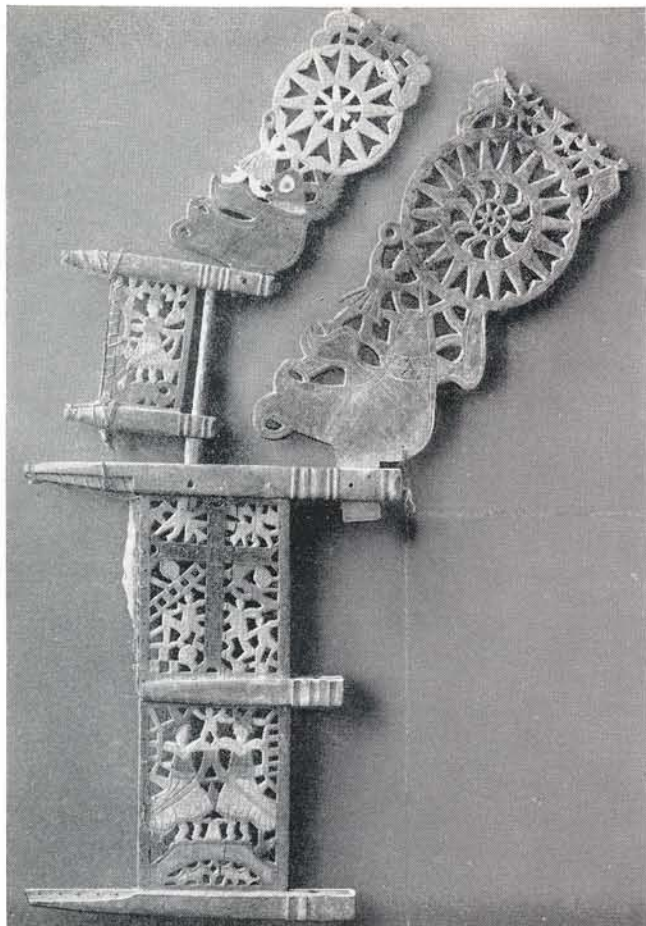
Visschersmerken en visschersgeloof.

Ofschoon er geen enkele logische reden bestaat voor hun behoud, worden zij ook thans nog onder de Spakenburgsche bevolking algemeen gehandhaafd en zelfs met piëteit van geslacht op geslacht overgenomen. Daarbij is het voorschrift, dat de oudste zoon steeds het ongewijzigde merk ontvangt, terwijl de anderen zich een variatie uitdenken met zooveel mogelijk familie-kenteekens.

In deze visscherssymboliek speelt de wolfschaak, de kraaienvoet en de hanenpoot nog altijd een rol, terwijl een driehoekje bekend staat onder den naam van „spieringbiet”. Deze naam herinnert aan het gevaarlijke spiering kloppen op de bevroren zee, zooals ik dat eens in een barren wintertijd heb meegemaakt en waarbij de visschers soms anderhalf etmaal op kilometers afstand van de kust op het ijs blijven.

Ook bewaren de grafzerken op de visscherskerkhoven nog menig geheim in runenschrift, terwijl in visschersgezegden en schippersspreekwoorden heel wat meer wijsheid en navigatie-kennis besloten ligt naast veel bijgeloof, dat we als empirisch volksgeloof mogen betitelen.

Het zou voor watertoeristen aardig zijn eens na te gaan, of ze op hun zwerftochten nog schepen vinden,

Prachtig gesneden houten scheepswimpel uit Dalmatië met de tweeling, het zonnerad en de windroos.

die een hoefijzer aan den mast hebben gespijkerd en er zullen ook nog wel visschers zijn, die liever geen vreemdeling aan boord mogen nemen, als zij ter vischvangst gaan. Speciaal is de ontmoeting met een dominee of een pastoor voor het uitzetten van hun netten ongewenscht. Ook zijn ze niet bijzonder gesteld een varken, een haas of een hond aan de kust te zien, want dat zijn alle verschijningen, die ongunstig moeten inwerken op hetgeen „God zijn beminden als in den slaap geeft.”

Merkwaardig ook was het jarenlange verzet tegen het duidelijk zichtbare merken van de Zuiderzee-botters. Nu ziet men reeds van verre, dat de U.K. 65 of de H.W. 33 voor anker ligt of uitvaart, maar ouderen van dagen weten nog heel goed, dat men den botternaam had te zoeken op heel verborgen plekjes bijv. aan de binnenzijde van den stuurstoel of op een door-rookte kooiplank. Daar vond ik op den Marker botter 134 van Piet Visser, lid van de Generale Commissie ter uitvoering van de Zuiderzee-steunwet, den vromen scheepswensch:

„Visschers, vischt steeds ongestoord,
Hopend op Gods zegen voort,
Laat uw vangst 't zij groot of klein,
Steeds voor U Gods zegen zijn.
Geeft voor al uw vangst den Heer,
Altijd dank, geeft hem de eer!”

De bekende propagandist voor het Zuiderzeevisschersvolk, Fred Thomas, heeft er aan boord van

den Volendammer 162, schipper Teun Tol, die er nog voer onder den visscherspatroon, St. Petrus, de volgende katholieke toewijding aangetroffen:

„U, sterre der zee, mijn botter gewijd,
Wees onze geleidster, bestralend altijd
Den weg op de zee en den weg in het leven,
Wil ons in den arbeid God's zegening geven.”

Vroomheid en godsvertrouwen zijn twee der voornaamste eigenschappen van ons varende schippers- en visschersvolk.

Dr. D. F. Scheurleer heeft in zijn prachtig werk „Van varen en van Vechten” reeds in 1914 veel verzameld, dat ook folkloristische waarde bezit. Ook in de bloemlezing met den smakelijken titel „De zingende Walvisch” door B. Cooper en J. W. F. Werumeus Buning zal de toekomstige waterfolklorist veel van zijn gading vinden.

Mag ik deze bijdrage besluiten met de belangstellenden in onze waterfolklore als derde folkloristisch vakboek aan te bevelen de spreekwoorden en zegswijzen, ontleend aan het Nederlandsche zeeleven, welke verzameld zijn door F. Kerdijk en die in 1935 zijn uitgegeven onder den opwekkenden titel „Alles wel aan boord”.

D. J. VAN DER VEN.

DE UITKIJK

Van bevoegde zijde wordt ons verzocht, er nog eens den nadruk op te vestigen, dat voor booten voor pleziertochtjes geen benzine meer beschikbaar kan worden gesteld en dat ook de eventueel zich nog in de tank bevindende benzine voor dat doel niet mag worden opgebruikt. Reeds door een enkele Bevrachtingscommissie op dit punt verleende speciale vergunningen zijn op last van de bevoegde autoriteiten ingetrokken. Deze moeten weer worden ingeleverd, respectievelijk teruggezonden.

Ten profijte van hen, die de zeilweek te Sneek denken te bezoeken, deelen wij mede, dat de zeilvereeniging Langweer heeft besloten, haar wedstrijden voor dit jaar te doen aansluiten bij Sneek. Op Vrijdag 23 Augustus a.s. des voormiddags om 10 uur zal het startsein worden gegeven voor den eersten kampioenswedstrijd voor de N.N. 16 m²-klasse. Dit kampioenschap, hetwelk wordt verzeild onder de auspiciën van den Noord-Nederlandschen Watersportbond, wordt n.l. dit jaar verzeild in Langweer, alwaar de organiserende zeilvereeniging reeds op een bestaan van ruim 80 jaar kan bogen. Het dorp heeft in de zeilwereld een goeden klank en talloze toeristen verblijven op hun kruistocht door Friesland meerdere dagen op de talrijke poelen en plassen in de omgeving. Nadat des Vrijdagmiddags een tweede kampioenswedstrijd is gehouden, volgt des Zaterdag de laatste dezer serie en een open wedstrijd voor alle klassen, waarbij, bij voldoende belangstelling, ook voor de Valkklasse en de Pampusklasse een plaats zal worden ingeruimd. Op deze wijze wordt de Sneekweek uitgebreid tot een volledige „Friesland-week”, waarin de wedstrijdzeilers iederen dag aan den slag kunnen.